

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0002-4170-654X

ЛИСЕНКО Наталія Василівна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0003-2371-448X

РЕВА Вікторія Юріївна,

учитель української мови та літератури,

Краматорський заклад загальної середньої освіти №20

ORCID ID: 0009-0002-3382-6805

НАПРЯМИ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Проблема джерел вивчення історії мови є однією з найважливіших проблем генетичного мовознавства. Оскільки історія мовознавства значною мірою є історією лінгвістичних методів, а методологія та методика лінгвогенетичних досліджень тісно пов'язані з джерелами вивчення історії мови, розгляд зазначеної проблеми в лінгвоісторіографічному аспекті видається дуже важливим і перспективним.

Розв'язання зазначеної проблеми конкретизується в таких завданнях: стисло розкрити погляди українських мовознавців зазначеного періоду на джерела вивчення історії мови; на цій підставі з'ясувати напрями розробки проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов у східнослов'янському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст.; показати, що принципово нове було внесене лінгвістами у формування напрямів джерел вивчення історії мови; виявити, які твердження компаративістів минулого зберегли свою значущість для сучасного мовознавства.

Розглядаючи проблему кола джерел вивчення історії мови та їхньої пріоритетності в східнослов'янському мовознавстві певного періоду, ми подаємо огляд усіх джерел. Серед них указуємо такі джерела, як матеріал давніх писемних пам'яток, сучасні діалектні дані, запозичення зі східнослов'ян-

ських мов у інші мови (у цих запозиченнях можуть відбиватися, зокрема, фонетичні особливості окремих східнослов'янських мов раннього періоду). І, навпаки, у східнослов'янських мовах є запозичення з інших мов, і найбільш давні з них можуть свідчити про деякі особливості східнослов'янських мов раннього періоду. Наприклад, про відсутність фонем *ф* у діалектах східних слов'ян часів Київської Русі свідчить, скажімо, слово *парус*, запозичене з фонемою *п*, тоді як у давньогрецькій уживане слово *φάρος* тощо. Крім того, до джерел вивчення історії мови належать свідчення іноземців про східнослов'янські мови. До вищезазначених джерел можна також додати дані топоніміки.

Якщо вказувати найбільш важливі (пріоритетні) джерела, то, безперечно, найважливішими є матеріал давніх писемних пам'яток і сучасні діалектні дані. Це зазначали мовознавці XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Проблема пріоритетності є дуже важливою проблемою, бо від неї залежить характер викладу матеріалу та його інтерпретації. Якщо, скажімо, пріоритетним визнається матеріал давніх писемних пам'яток (як це зазначав, зокрема, А. Ю. Кримський), то дослідження проводиться на матеріалі давніх писемних пам'яток і при цьому набуває відповідного характеру. Головним є те, яка саме особливість відбита в пам'ятці, і вже не настільки важливо, збереглася ця особливість у сучасних говорах чи ні; однак при цьому виникає небезпека, що ті чи інші графіко-орфографічні особливості в інтерпретації дослідника можуть набути статусу мовних рис. Цієї небезпеки не вдалося уникнути вченому.

Постає питання: у чому перевага діалектів? Якщо пам'ятки дають окремі, системно не інтерпретовані мовні риси (тобто ті особливості пам'яток, що існували в «живих» мовах; вони не є просто графіко-орфографічними рисами, а відбивають особливості мови чи діалекту), то в говорах лінгвіст має змогу дослідити системні властивості мови.

Отже, проблема пріоритетності джерел вивчення історії мови відіграє дуже важливу роль. Центральним є питання: яке джерело є пріоритетним – давні писемні пам'ятки або сучасні діалектні дані? Якщо пріоритетними визнаються сучасні діалектні дані, то давні писемні пам'ятки відіграють допоміжну роль, виступають як найважливіший засіб серед допоміжних; і навпаки, якщо давні писемні пам'ятки визнаються головним, пріоритетним джерелом, тоді сучасні діалектні дані відіграють лише констатувальну роль (так вважали й українські лінгвісти, які тільки зауважували, збере-

глася певна давня особливість у сучасних говорах чи не збереглася), менш конструктивну, ніж у першому випадку. Інші зазначені джерела відіграють допоміжну роль; вони, безперечно, теж можуть бути важливі, проте дають лише додаткові відомості про мови й діалекти.

Другим напрямом дослідження є вироблення та вдосконалення прийомів опрацювання давніх писемних пам'яток. З матеріалом давніх писемних пам'яток можна працювати по-різному: можна «буквально» читати давні писемні пам'ятки й окремі риси інтерпретувати буквально. Так, наприклад, А. Ю. Кримський графіко-орфографічним особливостям пам'яток надавав першочергового значення, деяким чином переоцінюючи графіко-орфографічні особливості давніх пам'яток, надаючи їм мовного статусу. Але слід зазначити, що при такому підході на помилках переписувачів не можна будувати дослідження, отже, буквальне прочитання особливостей пам'яток є методологічно неправомірним.

Інший підхід – це намагання систематизувати так звані «помилки», спроба побачити, які з них мають випадковий характер, а які відбивають мовні особливості переписувача. Зауважимо, що тут існує дуже важливий момент, який свого часу помітив М. О. Колосов (хоч до останнього часу ніхто не звертав увагу на цей факт): у деяких пам'ятках спостерігається, наприклад, двобічна заміна е. Дуже важливим є те, що тільки при існуванні такої двобічної заміни (а не одnobічної) можна зробити висновок, що в цьому говорі наявний збіг двох фонем: фонем е та фонем ё. Якщо ж заміна одnobічна, це не є свідченням збігу фонем.

Ураховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що у своєму дослідженні мовознавець повинен працювати з пам'ятками дуже уважно: працюючи і на простому рівні – «буквально» читаючи пам'ятку, і на більш високому – залучаючи пам'ятку в тісному порівнянні з даними говорів, що ми можемо бачити пізніше в працях Ю. В. Шевельова.

Третій напрям – виникнення та вдосконалення методики дослідження сучасних діалектних даних. Діалектні дані також можна досліджувати по-різному. Так, скажімо, у мовознавстві першої половини XIX ст. й у працях учених Харківської лінгвістичної школи спостерігається такий підхід: береться якась окрема мовна особливість і прослідковується в різних говорах, але говір як система при цьому не розглядається. На думку В. А. Глуценка, у студіях мовознавців аналізованого періоду порівняльно-історичне дослідження може здійснюватися й на матеріалі виключно сучасних

діалектних даних, якщо пам'ятки писемності дають мало матеріалу або не дають його взагалі.

Четвертим напрямом дослідження є становлення методики опрацювання інших джерел вивчення історії мови. Так, компаративісти 20-х – 60-х рр. XIX ст. виділяли й такі джерела вивчення історії мови, як фольклорні матеріали та мову «зразкових письменників». Однак у зазначений період чіткої методики використання вказаних джерел мовознавці не запропонували ні в теоретичному аспекті, ні в практиці своїх досліджень. У працях компаративістів виявилася певна обмеженість історичного підходу до діалектних явищ східнослов'янських мов. З кінця XIX ст. починають використовуватися такі джерела вивчення історії східнослов'янських мов, як запозичення іншими мовами зі східнослов'янських, а також історичні свідчення іноземців про східнослов'янські мови. Першим з українських мовознавців ці джерела почав використовувати А. Ю. Кримський. Із 20-х рр. XX ст. поступово висувається принцип комплексної розробки етно- і глотогенетичних проблем силами лінгвістів, істориків, археологів, антропологів, етнографів та інших спеціалістів.

П'ятий напрям – поєднання різних джерел вивчення історії мови. Упродовж XIX – XX ст. розроблялася методика, згідно з якою факти, узяті з пам'яток писемності, співвідносяться з даними сучасних говорів, унаслідок чого досягається інтерпретація цих фактів для різних історичних епох: У більш ранній період у східнослов'янському мовознавстві ще не було здійснено територіального розподілу давніх писемних пам'яток (багато з них залишалися нелокалізованими). Діалекти також були досліджені недостатньо. Це значною мірою обмежувало можливості порівняння матеріалу давніх писемних пам'яток і сучасних діалектних даних. Зазначений недолік був притаманний працям українських компаративістів – О. О. Потебні, М. О. Колосова, П. Г. Житецького. Це є характерним і для студій попередників учених Харківської лінгвістичної школи.

Залучення не тільки фактів літературних мов, а й матеріалу говорів сучасних східнослов'янських мов, співвіднесеного зі свідченнями пам'яток, давало змогу охарактеризувати найважливіші процеси мовної історії. Проте не всі спроби співвіднесення матеріалу двох найважливіших джерел історії східнослов'янських мов, застосовані компаративістами 20-х – 60-х рр. XIX ст., дали переконливі результати. Становлення порівняльно-історичного методу в працях представників східнослов'янського

порівняльно-історичного мовознавства 20-х – 60-х рр. XIX ст. стало можливим завдяки використанню різних джерел вивчення історії мови: матеріалу давніх писемних пам'яток, даних сучасних східнослов'янських мов (діалектів), інших слов'янських мов, свідчень фольклорних текстів. При цьому для більшості істориків східнослов'янських мов був характерний недиференційований підхід до джерел без чіткої методики їхнього використання, унаслідок чого процедура є скоріше доказом того чи іншого твердження, ніж дослідженням на матеріалі однорідних фактів.

Водночас у 20-і – 60-і рр. XIX ст. намітилася тенденція до усвідомлення більшої чи меншої вартості того чи іншого джерела вивчення історії мови, до критичної оцінки джерел: у працях мовознавців зазначеного періоду було розкрито недоліки давніх писемних пам'яток і висунуто тезу про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов у сукупності їхніх діалектів. Приклади поєднання сучасних діалектних даних і матеріалу давніх писемних пам'яток наявні в працях учених Харківської лінгвістичної школи (О. О. Потебні, П. Г. Житецького, М. О. Колосова). Проте таке поєднання не завжди було продуктивним, оскільки локалізація пам'яток і сучасних діалектних явищ була ще неповною.

Приклади поєднання двох найважливіших джерел вивчення історії східнослов'янських мов наявні в працях А. Ю. Кримського. Можна навести приклади поєднання, поряд із зазначеними двома джерелами, й інших джерел при дослідженні історії тих чи інших мовних явищ. Так, у подальшому, при викладі історії східнослов'янського повноголосся. компаративісти залучали до розгляду такі джерела вивчення історії мови, як сучасні діалектні дані, матеріал давніх писемних пам'яток, запозичення з інших мов у слов'янські (різної хронології).

Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків. Відповідний мовний матеріал доцільно досліджувати за такими напрямками: коло джерел вивчення історії мови та визначення пріоритетності джерел в східнослов'янському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст.; вироблення та вдосконалення прийомів опрацювання давніх писемних пам'яток; виникнення та вдосконалення методики дослідження сучасних діалектних даних; становлення методики опрацювання інших джерел вивчення історії мови; поєднання різних джерел вивчення історії мови.

Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму. У статті було використано актуалістичний метод, що дозволяє констату-

вати достатньо широкі галузі застосування набутих результатів: під час викладання на філологічних факультетах навчальних закладів вищої освіти; при проведенні факультативного курсу з української мови; у культурно-просвітній роботі.

Подальше дослідження проблеми можливе шляхом поглибленого всебічного вивчення наукових текстів компаративістів XIX ст. – 30-х рр. XX ст. і відповідної інтерпретації конкретного історико-мовного матеріалу. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших розвідок.

DOI: 10.51587/9798-9895-14663-2024-119-29-34

КОРБОЗЕРОВА Ніна Миколаївна,
д-р філол. наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-6045-669X
Україна

ВІД СТАРОІСПАНСЬКОЇ ДО СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ

Сучасна іспанська мова являє собою самодостатню, структуровану, внутрішньо самоорганізовану, синергетичну систему. Еволюція мови відбувалася за певними законами кількісних накопичень та якісних стрибків, відповідності форми змісту, конфлікту між надлишковістю та економією, від спрощених форм до складних та навпаки від надмірно ускладнених до більш спрощених¹.

Важливими тенденціями в еволюції структурної моделі складнопідрядного речення в іспанській мові є розвиток системи сполучників, корелятивів, релятивів та постійна взаємодія його компонентів, що вплинуло на остаточне формування у XVI–XVII ст. сталої форми цього синтаксичного типу². Формування речення відбувалося під впливом таких двох протилежних динамічних процесів, як економія та надмірність у мовних засобах, відповід-

1 Menéndez Pidal, Ramón. History of the Spanish language. webs.ucm.es/info/circulo/no24/pidal.htm; Lapesa, Rafael. History of the Spanish Language. URL : <https://filologiaunpl.files.wordpress.com/.../rafael-lapesa-hist...>; Seco, Rafael. Manual of the Spanish Grammar. URL : https://www.academia.edu/.../manuala_de_gramatica_espanol...

2 Korbozerova, N.M. 1990. Semantics, Structure and Evolution of the Complex Subordinate Sentences in the Sanish Language. Diss. ... Doctor of Philological Science. Kyiv. 456 p.